

ТИПОВЕ ЗНАЧЕНИЕ И СМИСЪЛ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Известно е, че когато езикът /с цялата си сложност и многообразие/ стане предмет на научно изследване, ние се сблъскваме с основния и предварителен въпрос за езиковите факти, т.е. за обекта на изследване. Въпросът, кои езикови факти се приемат за реални, обективно съществуващи лингвистични феномени, е тясно свързан с теорията и метода на изследване и пряко зависи от тях. Този проблем трябва да бъде разрешен и тук, като преди всичко се установи що за лингвистични феномени са значението и смисълът на езика.

Реалното, обективно съществуване на значението и смисъла /на плана на съдържанието в езика, с който се занимава семантиката/ не се оспорва от никого. Факт е обаче, че тяхното изследване представлява най-сложната и най-слабо разработената област от науката за езика. При емпиричния подход, характерен за традиционната семантика, за реално значение се смята отделената в тълковните речници съдържателна цялост, извлечена от необходимия и достатъчен брой характерни употреби в различни контексти. За смисъл обикновено се приема конкретната реализация на така разбираното значение в речта. Този подход /при последователното му следване/ води до известните формули от типа: "Не търсете значението на думите, търсете нейната употреба" /Вингенщайн/ и "Значенията се обуславят от ситуациите" /Филмор/ и до отъждествяването на значението и смисъла и съответно до излишността на единия от двата термина.

Разглеждането на семантиката от този тип изкушава към принципалното сравнение с фонетиката до откриването на фонологията. И фонетиката, и традиционната семантика се занимават с отделими цялости в потока на речта /звукове от плана на израза и думи от плана на съдържанието/. Съвсем естествено е, когато значение и значимост /смисъл в езика/ не се различават, те да се приемат за едно и също нещо. Това положение логично води до съмнението в реалното, обективно съществуване на отделените по този начин единици и до признаването само на речта за лингвистична реалност.

Структурализмът създаде не само фонологията, но и учението за значимостите в съдържателния план, които все още продължават да се схващат или като нещо чуждо на съдържанието на думата, или пък не могат да намерят място в семантичната структура на думата. Със-

ването с емпиричните и налагането на теоретичните методи в науката за езика изисква не само разбирането за езика като система с ясно отделими елементи /единици/, организирани от структура, но и конструирането на езика /или негов дял или част/ като абстрактен обект. Такова теоретично конструиране задължително изисква предварителното създаване на теория на езиковите равнища и на теория на езиковите единици.

Резултатите от множеството семантични изследвания ясно показват, че както фонологичното равнище /и фонологията/ се нуждае от отделянето на две взаимосвързани, но принципно разграничени подравнища – фонетично и фонологично, така и семантиката се нуждае от разграничаването на семемно и семантемно подравнища. Така също както фонологията се нуждае от абстрактна единица – фонемата, срещу конкретната – звука, така и семантиката се нуждае от абстрактната единица – семемата, срещу конкретната /отделимо от речта значение/ единица – семата.

За да бъде признат един факт за езиков феномен, е необходимо физическият фоно-акустичен факт да бъде осъзнат фонемно. За да се осъзнае пък едно съдържание като езиков феномен, е необходимо психологическата идея да бъде осъзната като възможност да бъде формирана вербално. Така напр. "п" и "б" в "пия" и "бия" изразяват фонетичните звуци, благодарение на които се различават двете думи-знаци в номинативно отношение, докато фонемите "п" и "б" представят разликите в иманентно-системно отношение. Когато се съди по плана на израза – фонетичната дума, съдържателните разлики между: "мия", "пия", "бия", "вия", "шия", "рия" се проявяват чрез различните първи звуци – това е един вид /номинативен/ отношение. Преди да се стигне до разликите обаче, е необходимо думата да бъде формално идентифицирана – коя е и дали съществува /срв. напр. *дия/. Това е друг вид /иманентен/ отношение, каквото е и съдържателното между "мия", "чистя" и "трия".

По подобен начин не може да бъде осъзнато отделното значение-сема, без да се има предвид общността на значенията – семи в думата като цялост-семема, защото: 1) то съществува реално чрез нейната форма; 2) няма излаз към съответните семантични полета и 3) ако това не е така, думата трябва да се разпадне на синоними и да бъде отречена многозначността.

Трудно е да се оспори /макар и на пръв поглед да изглежда необичайно или банално/, че "дума" е теоретичен метаезиков термин за означаване на отделните реални думи "х", "у", "з". Това е мета-

езиков термин за лингвистично описание на определена дума в нейната цялост /като напр. заглавка в речник/, както и възможност за израз на друг тип съдържание – понятийно-логическо във вид на терминологични значения и образно-психическо във вид на значения-образи. За да има излаз към другите семантични системи **и за** да може да описва сама себе си съдържателно /чрез същата форма/, лингвистичната семантика се нуждае и от абстрактния термин семантема, който представя този тип съдържание. Семантемата в съдържателен план /за разлика и в известен смисъл подобно на фонетическия звук към физическото в плана на израза/ е преходът от лингвистичното към другите типове съдържание. Благодарение на него те могат да се описват вербално, както и да намерят собствен израз чрез езиковата форма – думата.

И така, сам по себе си /в съдържателен план/ лингвистичният знак-дума се състои от значение /изобщо/, което представлява чисто твърдение със самия себе си в номинативен /сигнификативно-денотативен/ план и в иманентно-системен план; плюс значимост, която представлява чисто различие от всеки друг език в системата. В иманентно-системен план чистото твърдение се представя чрез интегралното значение, а различието – от значимостта. Смисълът обхваща иманентно-системната част от значението – интегралното значение плюс значимостта.

За по-голяма простота значението и смисълът /тези прекалено много експлоатирани и многозначни, но "незаменими" термини – ако си послужим с израза на Е.Венвенист за "думата"/ могат да бъдат определени съответно като: интегрално значение плюс номинативно значение; интегрално значение плюс системна значимост. Като се изведе интегралното значение /съдържащо вътрешната форма и категориално-граматическото значение на думата като един вид граматика на знаковото съдържание и обща област на значението и смисъла/ пред скоби, значението се покрива с номинативното значение, а смисълът със значимостта, най-грубо казано.

Както е добре известно, номинативното значение /представляващо сигнификативно-денотативните отношения в знака/ може да означава "вещта" както в нейното прагматично-битово, така и в нейното понятийно-научно, и в нейното образно-естетическо съдържание. Това може да се твърди поне доколкото никоя семантична теория не отрича съществуването на прагматично-битовите, терминологичните и образните значения със съответните различия между тях. Внимателният анализ показва обаче, че тези три типа значения не са свойство на са-

мите конкретни езикови значения-семи, а вътрешно свойство на самия знак, проявено в неговите абстрактни единици: семемата термин, семемата образ и чисто езиковата /прагматично-битова/ семема. Те са инварианти на съответните им варианти - семите. Това свойство позволява при употреба цялостният знак-дума да бъде използван в един от трите регистъра: научно-терминологичен в езика на науката, образно-естетически в езика на художествената литература и прагматично-битов в разговорната битова реч.

Единственото известно разделение на знаците на три типа е класическата за семиотиката тридялба на Ч.Пирс: знаци-индекси, знаци-символи и иконически знаци. Той специално отбелязва, че това е принципно деление, докато в реалния знаков свят нещата са преливни и дифузни, т.е. всеки знак е с преобладаващ един тип, но съдържащ в по-голяма или по-малка степен и останалите два. Знакът символ като най-съвършен знак, от който тип са и езиковите знаци, може да съдържа в себе си и индексални, и иконически моменти /това положение специално се подчертава и от Р.Якобсон/. При определено вътрешно-семантично развитие тези моменти могат да надделеят и при определени категории знаци-думи се превръщат в знаци от друг тип /напр. служебните думи в знаци-индекси/.

Интересно е да се отбележи, че от предложените тук три типа значения, обуславящи чрез интегралното значение вътрешния семантичен развой на пълнозначната дума, единият тип е от предимно индексален характер - терминологичният, другият - от предимно иконичен - образният, а третият, чисто лингвистичният, е от символичен характер. От взаимодействието между терминологичното значение и лингвистичното значение /по принципа на метонимията/ могат да се образуват конкретни значения-индекси - строги еднозначни термини от научни таксономии, напр. "вода" в значение ' H_2O ', "куче" - '*canis*', /в биологията/, докато в значение 'домашно животно...' в народните таксономии се запазва символичният тип и това значение не е терминологично. От взаимодействието пък между лингвистичното значение и значението-образ /по принципа на метафората/ могат да се получат конкретни значения от предимно иконичен тип, напр.: "куче" в значение 'зъл човек'. В лиричната поезия иконичното може да надделее до степен на чист образ като употреба, но съществува като конкретно значение при достатъчно равновесие между символично и иконично. Разбира се, взаимоотношенията между тези абстрактни /под/единици дават възможност, а не необходимост, за реализация на посочените типове конкретни значения, поради голямата дефективност на семан-

тичните парадигми.

Много сериозно доказателство за адекватността на тази три-
дялба е съотнасянето на всеки от трите типа значение с различен
тип семантично поле чрез съответните им три типа значимости. Нито
общата значимост на Ф. де Сосюр, нито на Л.Йелмслев не позволяват
системността на лексиката, по-точно в семантиката, да бъде описана
пълноценно и адекватно. "Семантичните" полета, съставяни по метода
на компонентния анализ всъщност не са лингвистични семантични по-
лета, а народни или научни таксономични йерархии. В действителност
съществуват терминологични таксономии на отделни науки, организи-
рани чрез приликите и разликите между терминологичния тип значимос-
ти на думите. Необходимо е тези логико-терминологични полета да бъ-
дат субординирани от асоциативни полета /от типа, познат ни от
асоциативните речници/. В тези полета се организират както цялост-
ни думи-знаци с цялото им съдържание чрез интегралното значение,
така и отделните значения-образи при радиалното разширяване на из-
следвания корпус. Действително лингвистично семантично поле може
да се получи от комплексното прилагане на двете процедури в зоната
на сечението между терминологичното и асоциативното цяло.

В заключение трябва да се отбележи, че разгледаните три
типа абстрактни значения: терминологично, чисто лингвистично и
значение-образ и съответните им значимости с посочените връзки меж-
ду тях, обединени от интегралното значение, представят възможно
най-опростено семантичната структура на думата знак. Тази вътрешна
структура дава и естествен изход на думата чрез нейните елементи
към съответното семантично поле в системата на езика. Такъв тип
опростено представяне на значението и смисъла в българския език
позволява онагледяването му чрез просто графично представяне, както
и за опростен формализиран запис с евентуална алгоритмична стойност.